

izvora (prethodno cenzuriranih fotografija, nedostupnih svjedočanstava, dokumenta i dr.) i digitalizirane te lakše dostupne građe sada valjalo preispisati. Profesorica Andrea Feldman sa Sveučilišta u Zagrebu sličnu je problematiku objasnila na hrvatskom primjeru – Ivani Brlić-Mažuranić. Feldman je u fokus povijesnoga istraživanja postavila intelektualku, književnicu i prvu ženu (dopisnu) članicu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, čiji život može poslužiti kao vodič za razumijevanje kompleksnih političkih, kulturnih i društvenih odnosa na prijelazu stoljeća. Njezini doprinosi interpretiraju se u svjetlu svih danas dostupnih izvora, uključujući njezine osobne zapise. Posljednji se panel bavio ponajprije nepoznatim i neobjavljenim rukopisima žena koje su aktivno sudjelovale u intelektualnom životu svojega vremena, ali su danas sasvim nepoznate. Hrvatski primjer novinarkе Vinke Bulić, odnosno njezinih dnevnika koji sada mogu poslužiti kao podloga za reinterpretaciju diktature kralja Aleksandra, obradila je Marijana Kardum.

Ostvareni ciljevi konferencije tiču se doprinosa razumijevanju raznolikosti procesa ženske političke, intelektualne, kulturne i ine aktivnosti u XIX. i prvoj polovini XX. stoljeća. Istraživanja koja se bave spomenutim temama i procesima ne smiju biti podložna jednoobraznim i unifikacijskim pristupima i interpretacijama. Utoliko je važan doprinos konferencije i upozoravanje na važnost izvora osobne povijesti, ženskih zapisa o životu (engl. *life-writing*), odnosno, u njemačkoj tradiciji, istraživanje ego-dokumenata¹.

Zainteresiranoj javnosti i kolegama povjesničarima ova konferencija može pripomoći u razumijevanju procesa povijesnoga istraživanja, informirati ih o međunarodnim projektima i radovima nastalim na temelju neobjavljenih i/ili slabo i nedosljedno istraženih izvora ženske povijesti i intelektualne povijesti uopće. Također, još važnije, može osnažiti usmjerenost prema povijesnim izvorima kao temelju za sistematizirana i sveobuhvatna istraživanja te važnost “povratka izvorima” za budućnost same discipline. Poticaj za daljnju arhivističko-povjesničarsku koordinaciju i suradnju sasvim je u suglasju s onim što Časopis za suvremenu povijest sugerira i svojim recentnijim brojevima.

Marijana Kardum

Alan Žic-Teklin, *Tako je govorio Burbur – izumrli dalmatski jezik i njegov krčki dijalekt veljotski* (Krk: Centar za kulturu Grada Krka, 2017), 210 str.

U Krku je u nakladi Centra za kulturu Grada Krka izašla knjiga *Tako je govorio Burbur – izumrli dalmatski jezik i njegov krčki dijalekt veljotski* autora Alana Žica-Teklina. Knjiga ima šesnaest poglavlja u kojima se obrađuju povijest dalmatskoga jezika, njegovi istraživači, djela napisana o ovom jeziku, posljednji govornik, legende i običaji otoka Krka te prisutnost ove teme u španjolskoj umjetnosti.

¹ Njemački povjesničari najviše su istražili ovu problematiku, što je moguće ustvrditi uvidom u sadržaj časopisa *BIOS* (<http://www.budrich-journals.de/index.php/bios>). Zahvaljujem dr. sc. Zrinki Blažević na ovoj informaciji.

Alan Žic-Teklin novinar je i zaljubljenik u krčku povijest. Osmislio je turističku pješačku rutu mjesta Punat i napisao vodič na četiri jezika. U pripremi za tisak mu je knjiga *Puntarski lokot – da ne bite šli ovo pravljat furešton*. U prvom poglavlju autor nas upoznaje s glavnim protagonistima knjige, veljotskim jezikom, Antonijem Burburom i otokom Krkom (“Protagonisti priče”, str. 18 – 40). Izgubljena djela o dalmatskom te iznenadne smrti koje su obilježile njegovo istraživanje obrađeni su u drugom dijelu (“Iznenadne smrti i izgubljena djela izumrlog jezika”, str. 41 – 52). U trećem poglavlju opisuju se doseljavanje Hrvata na Krk te njihovi susreti s domaćim stanovništvom (“Suživot ili istrebljenje”, str. 53 – 65). Četvrto i peto poglavlje donose pregled najranijih spomena i istraživanja dalmatskoga jezika (“Prvi spomen dalmatskog jezika”, str. 66 – 69 i “Rani spomen dalmatskog”, str. 70 – 88). Cijelo šesto poglavlje u knjizi posvećeno je raguzejskom jeziku, tj. dubrovačkoj verziji dalmatskoga i borbi za njegovu prevlast u upravnim tijelima Dubrovačke Republike (“Slučaj Dubrovnik: bitka za jezik”, str. 89 – 94). Sedmo poglavlje objašnjava zašto se dalmatski na Krku zadržao kada je u cijeloj Dalmaciji već davno nestao (“Slučaj Krk: bitka na polju znanosti”, str. 95 – 104). U osmom se dijelu objašnjava kako je taj izumrli jezik dobio ime (“Kako je dalmatski dobio ime”, str. 105 – 107). Deveto poglavlje detaljno iznosi zašto je Burbur bio loš uzorak za istraživanje umirućega jezika (“Majstor i njegov model”, str. 108 – 118). Nakon njegove smrti Bartoli nastoji od Krčana koji znaju pokoju veljotsku riječ izvući što je više moguće informacija, što je tema desetoga poglavlja (“Epigoni i njihovi zubi”, str. 119 – 126). Bartoli je bio talijanski nacionalist te nije krio svoje iredentističke stavove poslije u životu, što je utjecalo na njegovu objektivnost i stručni pristup u proučavanju dalmatskoga, o čemu ima više riječi u jedanaestom dijelu (“Bartolijev kod”, str. 127 – 139). Dvanaesto poglavlje donosi teoriju kako je posljednji govornik naučio govoriti veljotski budući da mu je materinski bio talijanski (“Kako je Burbur naučio jezik svojih predaka”, str. 140 – 150). Detalji iz Burburova života nalaze se u trinaestom dijelu, a u četrnaestom su opisane legende i običaji grada Krka (“Burbur – detalji iz života”, str. 151 – 164 i “Legende i običaji Krka”, str. 165 – 177). Petnaesto poglavlje opisuje Burburovu važnost u španjolskoj umjetnosti (“Dalmatski jezik u umjetnosti stranih autora”, str. 178 – 199). Posljednje poglavlje bavi se potragom za Burburovim grobom te autorovim osobnim zaključkom na temu (“Zaključak, sasvim osobno /jedan čovjek, jedan jezik, jedna knjiga/”, str. 200 – 206).

Glavna tema ove knjige nije dalmatski jezik nego njegovo izumiranje. Slučaj Burbur jedan je od brojnih primjera izumrlih jezika. Na početku knjige pozornost se usmjerava na agoniju posljednjih govornika izumirućih jezika, nemogućnost sporazumijevanja. Sudbina dalmatskoga očekuje i srodni istrorumunjski jezik, za koji su poduzeti koraci za spašavanje. Za razliku od njega, ugroženosti dijalekata uopće se ne pridaje važnost.

Burbur je bio obiteljski nadimak Tuona Udine (tal. Antonio Udina), posljednjega govornika veljotskoga dijalekta dalmatskoga jezika, koji je nastao iz vulgarnoga (narodnoga) latinskog. Govorio se na istočnoj obali Jadrana od Albanije do Krka. Nestajao je talijanizacijom uslijed mletačkih osvajanja dalmatinske obale. Na Krku se jezik zadržao gotovo tri stoljeća duže nego u ostatku Dalmacije. Razlog tome jest što ga je Venecija posljednjega osvojila te je talijanizacija počela kasnije nego u ostatku Dalmacije. U Dubrovniku se tim jezikom govorilo do XV. stoljeća zbog kratkoga perioda venecijanske vlasti. Za razliku od Krka, gdje su ga govorili težaci, u Dubrovniku su zadnji govornici bili elita. Dalmatski nema pisanih tragova svojih govornika jer su službeni dokumenti pisani latinskim jezikom.

Prvi spomen dalmatskoga jezika nalazimo u djelu Talijana De Diversisa iz 1440. godine. On piše o nepoznatom jeziku koji je zatekao u Dubrovniku te navodi nekoliko riječi. Dalmatski spominju Giambattista Giustiniani i Alberto Fortis. Ivan Feretić prvi bilježi rečenice na veljotskom 1819. godine. Mate Karabaić 1848. sustavno istražuje veljotski jezik i bilježi sve što je otkrio u svoju bilježnicu, koja je poslije izgubljena. Za taj nepoznati jezik znanstvene je krugove zainteresirao Giambattista Cubich, koji je 1861. objavio članak u časopisu *L'Istriano*. Prvi koji je primijenio znanstvene metode u istraživanju veljotskoga bio je Antonio Ive, koji je 1880. intervjuirao Burbura. Nakon njega isto je učinio Bartoli, ali dosta temeljitije. Financijski potpomognut od bečke akademije, on 1906. izdaje najopsežnije djelo o tom izgubljenom jeziku, *Das Dalmatisch*. Hrvatski filolog i akademik Žarko Muljačić zadnjih je desetljeća napisao više znanstvenih članaka s kritičkim osvrtom na Bartolija.

Žic-Teklin u knjizi upozorava na činjenicu da je izumiranje jezika proces koji traje desetljećima. Burbur je bio zadnja osoba koja je govorila veljotski, ali materinski mu je bio talijanski. Izvorni govornici od kojih je naučio jezik bili su starci koji su umrli četrdesetak godina prije Burbura. Zadnja osoba s kojom je mogao voditi razgovor na veljotskom bio je njegov otac, ali s obzirom na to da nikada s njim nije razgovarao na veljotskom, zadnji Burburov sugovornik bio bi Francesco Udina, koji je umro 1851. godine. Burbur je bio neprikladan za istraživanje jer je bio star, bez zubi, poliglot, gluh te ponekad sklon izmišljanju riječi kojih se ne bi mogao sjetiti. Nakon Burburove smrti Bartoli je tražio epigone, ljude koji su znali poneku riječ ili rečenicu na veljotskom. U poglavlju koje se bavi životom posljednjega govornika dalmatskoga otkrivena je Burburova kuća u kojoj se rodio, a na kraju autorova istraživanja neuspješno se pokušalo locirati njegov grob. Zapisani su i narodni običaji i praznovjerja koja je Burbur ispričao Bartoliju. Autor, doduše, nema kritički osvrt na narodne priče o Rimljanima koje bi, ako su preživjele, trebale biti stare preko tisuću godina, što je malo vjerojatno.

Autor ističe i sukob i nesnošljivost dvojice najvećih dalmatologa, Iva i Bartolija. Obojica se samoprolašavaju otkrivačima jezika. Žic-Teklin, nastavljajući se na Muljačića, dosta se kritički obrušava na Bartolija optužujući ga da je namjerno iskrivio i zatajio neke činjenice zbog svojih iredentističkih stavova. Autor prihvaća Muljačićevu teoriju da je Bartoli namjerno prešutio identitet Burburove majke da bi ga prikazao kao autohtonoga Romana. Žic-Teklin tvrdi da je Burbur naučio hrvatski štokavski dijalekt od svoje majke Marije Pribić, koja je navodno bila doseljenica iz kontinentalne Hrvatske. Ta je teza izvedena iz površnoga pregleda krčkih matičnih knjiga te nepronalaženja prezimena Pribić. Detaljnijim pregledom matičnih knjiga Pribići se u Krku pronalaze već 1752., a i desetak godina prije Burburova rođenja (1814.) u matičnoj knjizi umrlih spominje se prezime Pribić, čime ova autorova teza biva obojena. Osim očito namjernoga pogrešnog prevođenja (*Mi smo Talijani / Mi bijasmo Talijani*), to je bilo glavno uporište za napade na Bartolijev neznanstveni pristup i korištenje dalmatskoga u političke svrhe. Nacionalnost Marije Pribić je upitna, ali je moguće da se osjećala Talijankom budući da je sam Antonio Burbur bio Talijan te su, prema njegovu svjedočenju, kod kuće govorili talijanski. Autor nadograđuje Muljačićevu teoriju te tvrdi da je Bartoli namjerno slagao Burburovu godinu rođenja da bi otežao provjeru njegova podrijetla, što je dosta upitna teza. I Muljačićevu i autorovo osporavanje Burburova svjedočenja da je hrvatski naučio tijekom udvaranja djevojci nema valjanih argumenata.

Istina je da je istraživanje dalmatskoga jezika od Bartolija nadalje politizirano. Bartolijevo se djelo koristilo u iredentističkoj propagandi kao dokaz romanske au-

tohtonosti na Krku. Talijanska politizacija istraživanja dalmatskoga demotivirala je hrvatske znanstvenike te je *Das Dalmatisch* s njemačkoga cjelovito preveden samo na talijanski jezik 2000. godine. Žic-Teklin pročitao je i pokušaj amaterskoga prijevoda na hrvatski, u kojem nedostaje veliki dio izvornika, a dio je u knjizi ostao na njemačkom jeziku. Tako više od sto godina od objave to kapitalno djelo za izučavanje dalmatskoga ostaje neprevedeno s njemačkoga i talijanskoga te nerazumljivo većini hrvatskih istraživača. Autor konstatira da su podaci o veljotskom na engleskom jeziku oskudni, što je svakako posljedica neprevođenja Bartolija. Bartoliju je akademija iz Beča djelo tiskala na njemačkom, a ne na hrvatskom ili talijanskom upravo da bi se izbjegle političke konotacije s talijanske ili hrvatske strane.

Pisac doprinosi obogaćivanju veljotskoga rječnika jer prevodi riječ *takai*, koju nisu odgonetnuli ni Bartoli ni Muljačić, te navodi još neke riječi koje nisu spomenuli dosadašnji istraživači. Na veljotskom je ispisano cijelo poglavlje o Burburovu životu koje je pričao istraživačima, tako da je široj hrvatskoj publici prvi put dostupan tekst na tom zaboravljenom jeziku s hrvatskim prijevodom. Na kraju pisac obrađuje ulogu Burbura i dalmatskoga jezika u osvješćivanju ugroženosti manjinskih jezika u Španjolskoj preko umjetnosti. Burbur je glavni lik romana, likovnih izložaka, o njemu se pišu i pjevaju pjesme.

Iako u Hrvatskoj nema službenih zabrana poput Francovih u Španjolskoj, dijalekti su marginalizirani i u masovnim medijima percipirani kao manje vrijedni. Ne dogode li se promjene u odnosu prema tom jezičnom blagu, doživet će sudbinu dalmatskoga. Da bi jezik živio, mora se govoriti. Nažalost, sve bilješke, rječnici i gramatika dalmatskoga jezika danas imaju funkciju muzejskih izložaka.

Autor vodi Facebook stranicu na kojoj promiče knjigu i veljotski jezik. Iako ne vjeruje u trajnu revitalizaciju jezika i Burburovu smrt smatra fatalnim krajem toga jezika, potiče čitatelja na vlastito ispisivanje rečenice na veljotskom na koricama knjige da tako oživi jezik i ljude koji su ga govorili.

S obzirom na ionako oskudnu literaturu na hrvatskom o veljotskom kao i povijesti njegova proučavanja, ova je knjiga vrijedan doprinos njegovu spašavanju od potpunoga zaborava. Iako se u Hrvatskoj pozornost usmjerava na lingvističku stranu samoga jezika, ponajviše na njegov utjecaj na razvoj hrvatskoga jezika, autor u knjizi pokušava dati važnost shvaćanju Burbura kao primjera i upozorenja našoj generaciji. Priča o Antoniju Udini priča je o veljotskom jeziku. Postavši njegov posljednji govornik, on je postao njegova personifikacija te Burburovom smrću umire i jezik. Postoji poslovia koja kaže da kada umre jedan starac, to je isto kao da izgore jedna knjižnica. U ovom slučaju riječ je o lingvističkom blagu, rječniku i gramatici jednoga jezika. Iako je ova knjiga kronološki zadnje djelo napisano o veljotskom jeziku, može poslužiti kao vrlo koristan uvod budućim dalmatolozima u kojoj će pronaći kratak pregled povijesti jezika i njegova istraživanja te sve važnije izvore za daljnje proučavanje.

Ivo Mišur